

Esmâ-i Hüsnâ Şârihi İBN-İ İSÂ-YI SÂRUHÂNÎ

Doç. Dr. Ali YILMAZ
Ankara Üniv. İlahiyat Fak.

Türk Edebiyatı, eser bakımından olduğu gibi, türler bakımından da oldukça zengindir. Bunların büyük çoğunluğunu da dînî edebî türler teşkil eder. Şairlerimizin çoğu, divanlarının başına bir veya birkaç tevhîd ve na't koymayı ihmal etmedikleri gibi, diğer şiirleri incelendiğinde de dînî unsurlara çokca yer verdikleri görülür⁽¹⁾. Ayrıca, birçok şairimiz ile, diğer sahalarda eser yazmış ilim adamları ve kalem erbabı, müstakil dînî edebî eserler ortaya koymuşlardır. Bunların başlıcaları Cenâb-ı Allah ve bilhassa Hz. Peygamber'le ilgili olanlardır.

Cenâb-ı Allah'la ilgili olarak yazılmış dînî edebî eser türlerinin birisi "Esmâ-i Hüsnâ şerhleri"dir.

Bilindiği gibi, Cenâb-ı Allah'ın güzel isimleri (Esmâ-i Hüsnâ)'sı vardır. Bu husus Kur'an-ı Kerim'de belirtilmiştir. Allah Taâlâ, Yüce Zatını bizlere tanıtırken şöyle buyurmaktadır:

"O, yaratan, var eden, varlıklara şekil veren Allah'dır. En güzel isimler

(el-Esmâü'l-Hüsnâ) O'na mahsustur. Göklerde ve yerde olanlar O'nun şânını yüceltmektedir. O, gâlibdir ve hikmeti uyarınca her şeyi yapandır." ⁽²⁾.

Diğer bir âyet-i kerîmede de şöyle buyrulur: "En güzel isimler Allah'a mahsustur. O'na o isimlerle dua edin..."⁽³⁾.

Diğer bazı âyetlerde de, Esmâ-i Hüsnâ'nın (en güzel isimlerin) Allah'a mahsus olduğu belirtilmekte⁽⁴⁾ ancak herhangi bir sayı verilmemektedir. Meşhur hadis kitaplarında yer alan bir hadîs-i şerîfde ise, Allah'ın isimlerinin 99 olduğu, onları ezberleyip, mânâsını düşünerek sonuna kadar sayanların⁽⁵⁾ cennete

(1) Örnek olarak bkz. Cemal Kumaz, Hâyâli Bey Divanı Tahlîli, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987; M. Nejat Seferci-oğlu, Nevî Divanı Tahlîli, Ankara 1990, Kültür Bakanlığı Yayınları.

(2) Haşr LIX, 24

(3) A'râf VII, 180.

(4) İsrâ XVII, 110; Tâhâ XX, 8.

(5) Ali Osman Tatlısu, Esmâ-i Hüsnâ Şerhi, s. 13, 14, İstanbul 1972.

gireceği müjdesi verilmektedir⁽⁶⁾. Aynı Hadîs'in Tirmizî ve İbn-i Mâce'deki metninden sonra bu isimler de sayılmıştır⁽⁷⁾.

Hadiscilerce mevzu kabul edilen bir haberin⁽⁸⁾, şairlerimizi çok sayıda manzum veya mensur "Kırk Hadis Tercümeleri" yazmaya sevk ettiği gibi⁽⁹⁾, yukarıda verdiğimiz birinci âyetteki, "Göklere ve yerde olanlar O'nun şânını yüceltmektedirler." ve ikinci âyetteki, "O'na o isimlerle duâ edin." ibareleri ile, zikrettiğimiz hadiste belirtilen, Esmâ-i Hüsnâ'yı ezberleyip sonuna kadar sayanın cennete gireceği müjdesi bizim kalem erbâbımıza ve şairlerimize ilham kaynağı olmuş ve Esmâ-i Hüsnâ ile ilgili eserler vermelerini sağlamıştır.

Kaynaklar incelendiğinde Arap Edebiyatında da Esmâ-i Hüsnâ şerhlerinin çok olduğu görülür⁽¹⁰⁾. Buna paralel olarak kütüphanelerimizde ve kaynaklarda bizim edip ve şairlerimizin de bu konudaki bir çok eserini bulmamız mümkündür. Bir örnek olarak Osmanlı Müellifleri isimli kaynak eserimizde yapılan bir tarama neticesinde tesbit edilmiş olan Esmâ-i Hüsnâ şerhlerini, sadece yazar ve eser ismi ile takdim etmek istiyoruz:

1. Ebû Abdullah Muhammed Muhyiddîn b. Süleymân b. Mes'ûd Rûmî-i Kâfiyeci (öl.879/1474), Şerhu'l-Esmâ-i Hüsnâ (II, 5).

2. Lâmiî Çelebi (öl.938/1531-32), Şerh-i Muammâ-yı Esmâ-yı Hüsnâ, Mir'âtü'l-Esmâ ve Câm-ı Cihân-nümâ (II,493).

3. Bahâeddîn-zâde Muhyiddîn Muhammed Efendi (öl. 951/1544), Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ (I,41).

4. İbn-i İsâ-yı Saruhânî (öl. 967/1559-60), Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ (I,18).

5. Selâmî Mustafâ Efendi (öl. 993/1585), Risâletü'r-Reşâd fi-Tahkiki Sebîli's-Sedâd (I, 81).

6. Subnî Muhammed Ali Çelebi, Burûsevî (öl. h.X/m.XVI. yüzyıl), Esmâ-i Hüsnâ Şerhi (II, 284).

7. Muhammed Muhyiddîn-i Gülşenî (öl.1014/1605-6), Risâle fi-Beyânı Esmâ-i Hüsnâ (I,163).

8. Zeynelâbidîn b. Halîl Efendi (öl. 1056/1646), Zeynü'l-Bedûr Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ, (III,219).

9. Muhammed Niyâzî-i Mısrî (öl. 1105/1693-94), Şerhu'l-Esmâ-i Hüsnâ (I,173).

10. Haşmet Efendi (öl. 1182/1768), Esmâ-i Hüsnâ Manzûmesi (II,141).

11. Hâkim Seyyid Muhammed Efendi (öl. 1184/1770), Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ (I,142).

12. Lütfullâh b. Muhammed-i Erzurûmî (öl. 1202/1287-88), Meâricü'n-Nûr fi-Şerhi'l-Esmâ-i Hüsnâ (I,12),

13. Trabzônî Şâkir Ahmed Paşa (öl. 1234/1818-19), Esmâ-i Hüsnâ (II,265).

14. İbrahîm Nûreddîn Efendi (öl. 1260/1844), Ferâidü'l-Leâli fi-Şerhi Esmâ-i Hüsnâ (I,38).

(6) Bkz. Buhârî, Sahîh, Tevhîd, 12; Şurût, 18; Daavât, 69; Müslim, Sahîh, Tevhid, 5; Tirmizî, Sünen, Daavât, 83; İbn-i Mâce, Sünen, Dua, 10.

(7) Bkz. Tirmizî, Sünen, aynı yer; İbn-i Mâce, Sünen, aynı yer. Burada Allâh'ın isimleri sayılmış olmakla beraber, İslam âlimleri Allâh'ın güzel isimlerinin bunlardan ibaret olmadığını kabul ederler.

(8) Bu konuda bkz. Ali Yılmaz, "Edebiyatımızda 'Kırk Hadis'ler", İlim ve Sanat, sayı: 15, Eylül - Ekim 1987, İstanbul, s. 85-88.

(9) Bkz. Abdülkadir Karahan, İslam-Türk Edebiyatında Kırk Hadis Toplama Tercüme ve Şerhleri, Ankara 1991.

(10) Kâtib Çelebi, Keşfü'z-Zünûn, II, 1031 vd.

15. Muhammed Rüstem Râşid Efendi (öl.1280/1863-64), *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi* (I,77).

16. Muhammed Şerif Efendi (öl.1308/1890-91), *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi* (I,340).

17. Süleyman Hakkı Efendi, Eskişehirî (öl.1315/1397-98), *Esmâ-yı Hüsnâ Manzûmesi* (I,330)⁽¹¹⁾.

Osmanlı Müellifleri'nden tesbit edilmiş olan bu Esmâ-i Hüsnâ şerhlerine, yapılacak başka kaynak taramaları ve kütüphane araştırmaları sonucunda başkalarının da ekleneceği şübhesizdir. Esmâ-yı Hüsnâ şerhleri günümüzde de devam etmektedir⁽¹²⁾.

Yukarda verdiğimiz listede yer alan Esmâ-i Hüsnâ şârihlerinden biri de XVI. yüzyıl Osmanlı ilim adamı, mutasavvıf ve yazarlarından, Bayramiyye tarîkatı şeyhi İbn-i İsâ-yı Saruhânî'dir.

Bu yazının asıl gâyesi bu İbn-i İsâ-yı Saruhânî'yi ve onun Esmâ-i Hüsnâ'yı şerhettiği manzum eserini tanıtmaktır. Söz konusu eserin, kütüphanelerimizde birçok elyazması nüshası bulunmakla beraber, müellifinin hayatı hakkında, kaynaklarda yer alan bilgiler oldukça azdır.

İbn-i İsâ-yı Saruhânî'den bahseden kaynaklardaki⁽¹³⁾ bilgilere göre onun asıl adı İlyas'tır. Ancak, "İbn-i İsâ" (İsâoğlu) diye, babası Mecdüddîn İsâ-yı Akhisârî'nin nâmıyla tanınmıştır⁽¹⁴⁾ Hakkındaki bilgileri bulabildiğimiz kaynakların çoğu, başlık olarak, "İbn-i İsâ" ismini kullanmışlardır⁽¹⁵⁾. Onun bu şekilde, babasının nâmıyla tanınması, yetişme döneminde babası İsâ-yı Akhisârî'nin, çevresinde meşhur bir kimse olduğunu göstermektedir.

İbn-i İsâ'nın babası Mecdüddîn İsâ, bir Bayramiyye tarîkatı şeyhidir. Kendi-

sinden sonra yerine geçen oğlu İlyas, Bayramiyye icâzetini ondan almıştır⁽¹⁶⁾. Mecdüddîn İsâ, Akhisâr'lıdır. Bu yüzden kendisi kaynaklarımızda, "Akhisârî" sıfatıyla da anılır⁽¹⁷⁾ Kâtib Çelebi, onun Hanefî mezhebinden, ilm-i hurûf ve ilm-i esmâda otorite, fazilet sahibi bir şeyh olduğunu belirtir⁽¹⁸⁾. Aynı kaynağa göre, 937/ 1530-31'de vefât etmiştir⁽¹⁸⁾. Kabri, Manisa-Akhisâr'da, Şeyh İsâ Mahallesinde, Şeyh İsâ Câmîi yanında hâlen mevcuttur.

İbn-i İsâ, 902/1496-97'de⁽¹⁹⁾, Akhisâr'da⁽²⁰⁾ doğmuştur. Annesinin adı Meryem'dir⁽²¹⁾ Geriye doğru, dedelerinden üçünün ismi de şöyledir : Şucâeddîn, Taşkun ve Oruç⁽²²⁾. Akhisâr, o dönemde, Saruhan vilâyetine bağlı bir ka-

(11) Bu liste, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde (Ank. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı olarak) Türk-İslâm Edebiyatı Yüksek Lisans öğrencisi Zülfikar Güngör tarafından hazırlanan seminer çalışmasından alınmıştır.

(12) Bkz. Ali Osman Tatlısu, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1972.

(13) Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-Vusûl*, vr. 294b; Müstakîm-zâde, *Mecelletü'n-Nisâb*, vr. 406 Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, II, 315; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedyyetü'l-Arifin*, I,226.

(14) Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, II, 1108.

(15) Bkz. Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-Vusûl*, vr. 294b; Müstakîm-zâde, a.g.e. vr. 406 Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., I, 18; Meydan-Larousse, VI, 163

(16) Kâtib Çelebi, a.g.e., vr. 174b; Bursalı Mehmed Tâhîr, a.g.e., I, 18; Meydan-Larousse, VI, 163, Meydan-Larousse'da babasının lakabı "Muhyiddin" olarak verilmiştir. Diğer kaynaklardaki ortak bilgilere göre bunun yanlışlığı kesindir.

(17) Bkz. Kâtib Çelebi, a.g.e., vr. 174b; Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 110a; Hüseyin Vassâf, *Sefne-i Evliya*, II, 269.

(18) *Süllemü'l-Vusûl*, vr. 174b.

(19) Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 40b.

(20) Bursalı Mehmed Tâhîr, a.g.e., I, 18.

(21) Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 40b.

(22) Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 110a.

za merkezi olduğu için⁽²³⁾, "Saruhânî" diye takdim edilir⁽²⁴⁾. Kaynakların çoğunda ise, nisbeti "Akhisârî" şeklindedir⁽²⁵⁾.

Osmanlı Müellifleri'ne göre, medreselerde okumuş ve "ulûm-ı resmîyyeyi tahsîl" ederek yetişmiştir. Aynı kaynak onun, "vâkıf-ı ulûm bir zât" olup, cifr, havâs, vıfk ve ilm-i nücûm gibi, "ulûm-ı garîbe"de özel bir ihtisas sahibi olduğunu bildirir⁽²⁶⁾. Kâtip Çelebi ve Müstakîm-zâde onu, "el-Ceffâr" (cifr ilmini iyi bilen) şeklinde de vasıflandırmışlar⁽²⁷⁾. Bazı kaynaklarda da "Tabîb" olduğu bildirilir⁽²⁸⁾. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, onu, tıpla ilgili eser yazan Osmanlı ilim adamları arasında sayar⁽²⁹⁾.

Bu bilgilerden, İbn-i İsâ-yı Saruhânî'nin döneminin medreselerinde iyi bir tahsil gördüğü anlaşılıyor. Onun ne-relerde ve hangi medreselerde eğitim gördüğü hakkında şimdilik bilgi sahibi değiliz; ancak, Evliyâ Çelebi'nin ziyaret ettiği esnâdaki eğitim kurumu sayısına bakılırsa⁽³⁰⁾, tahsilini Akhisar'da tamamlamış olduğunu kabul edebiliriz. Kaynaklardaki bilgilerden ve eserlerinin özelliklerinden onun tahsîlinin sadece dînî ilimler sahasında olmadığı, özellikle sağlıkla ilgili bilgilere sahip bulunduğu sonucunu çıkarıyoruz. "Tabîb" olarak nitelendirilmesi bunu kanıtlamaktadır. Cifr, havâs, vefk ve ilm-i nücûm gibi, "ulûm-ı garîbe"yi biliyor olması da onun, halk arasında yaygın olan tedâvi usulleri ve anlayışları hususunda da söz sahibi olduğunu göstermektedir.

İbn-i İsâ-yı Saruhânî'nin şahsiyetini oluşturan diğer önemli bir tarafı da tasavvufî yönüdür. O, Bayramiyye gibi, Türk tasavvuf geleneğinin büyük bir tarikatının batı Anadolu'daki temsilcisi ve daha sonraki kollarından birisinin kurucusudur.

Osmanlı Müellifleri'nde, İbn-i İsâ'nın, medreselerde "ulûm-ı resmîyyeyi tahsilden sonra", bir Bayramiyye şeyhi olan babasından tasavvufî terbiye gördüğü ve tasavvuftaki icâzetini ondan aldığı belirtilir (Bkz. I,18). Diğer kaynaklarımız da, aynı şekilde tasavvufî icâzetini babasından aldığını kaydederek, Babasının ölümü üzerine de onun yerine şeyh olmuş ve irşâd faaliyetini devam ettirmiştir⁽³¹⁾. Bundan dolayı, Süllemü'l-Vusûl ve Mecelletü'n-Nisâb'da, "eş-Şeyh", Osmanlı Müellifleri'nde, "Meşâyih-ı kâmilinden"; Keşfü'z-Zünûn'da "Sultan Süleyman Han devri seyhlerinden" gibi vasıflandırmalara yer verilmiştir.

Hacı Bayram-ı Velî ve Bayramîlik'le ilgili eserlerde, Bayramiyye tarikatının ana kollarından birisinin ilerde İseviyye şeklinde devam ettiği ve bunun kurucusunun da İbn-i İsâ-yı Saruhânî olduğu kaydedilir⁽³²⁾.

(23) Şemseddîn Samî, Kâmûs-ı A'lâm, I, 258.

(24) Bkz. Bursalı Mehmed Tâhir, a.g.e., I,18; Meydan Larousse, VI, 163.

(25) Bkz. Kâtip Çelebi, Keşfü'z-Zünûn, I, 913; II, 1108, 1253, 1270, 1842; Müstakîm-zâde, Mecelletü'n-Nisâb, vr. 110a; Ömer Rıza Kâhâle, Mu'cemü'l-Müellifin, II, 315; Bağdatlı İsmail Paşa, Hediyeatü'l-Arifin, I, 224.

(26) Bkz. I,18.

(27) Bkz. Süllemü'l-Vusûl, vr. 294b; Mecelletü'n-Nisâb, vr. 40b.

(28) Bkz. Kâtip Çelebi, Keşfü'z-Zünûn, II, 1270; Ömer Rıza Kâhâle, a.g.e., II, 315.

(29) Bkz. Osmanlı Tarihi, II, 600, 4. baskı, Ankara 1983.

(30) 7 Medrese, 1 Dârülkurrâ, 1 Dârülhadîs, 23 Sıbyân mektebi. Bkz. Evliyâ Çelebi Seyâhat-nâmesi, IX, 30, İstanbul.

(31) Bkz. Kâtip Çelebi, Süllemü'l-Vusûl, vr. 174b; Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 40b; Meydan Larousse. VI, 163.

(32) Bkz. Selçuk Eraydın, Tasavvuf ve Tarikatlar, s. 257; Fuat Bayramoğlu, Hacı Bayram-ı Velî, II, 223; Ethem Cebecioğlu, Hacı Bayram-ı Velî, s. 130.

İbn-i İsâ'nın, Hacı Bayram-ı Velî'den itibaren tarikat silsilesi şöyledir:

1. Hacı Bayram-ı Velî,
2. Akşemseddîn (Muhemmed b. Hamza)
3. İbrâhîm-i Tennûrî,
4. Seyyid Kâsım-ı Tennûrî,
5. Mecdüddîn İsâ-yı Akhisârî,
6. İlyâs b. İsâ-yı Sarûhânî⁽³³⁾.

İstanbul Süleymaniye Kütübhâne-si'ndeki bir Mecmûatü'r-Resâil içinde bulunan (Lâleli Bölümü, 3774/3) vr. 54a-54b) "Silsile-nâme-i Tarîk-ı Bayrâmî Der-Güfte-i Vâni" başlıklı silsile-nâmede Bayramiyye tarikatı silsilesi, baştan itibaren İbn-i İsâ'ya kadar manzum olarak verilmiştir. Fuat Bayramoğlu'nun tesbit edip, Hacı Bayram-ı Velî'yi anlattığı kapsamlı çalışmasında tamamını verdiği, Vâni isimli bir şaire ait silsile-nâmede, yukardaki isimleri kapsayan kısım şöyledir:

*Hacı Bayram'a irdi çün ol nûr
Kıldı erzânî ana da Mevlâ*

*Buldu şöret hilâfet ile o mâh
Kûs-i sultânı döğdü subh u mesâ*

*Akşemseddîn'e verildi belî
Şems derbân olursa ana revâ*

*Kaldı anda o gevher-i nâ-yâb
Tâ kime emr olursa ola sezâ*

*Şeyh İbrâhîm-i Kayserî'ye çün
Oldu teslîm ol dür-i yektâ*

*Oğlu Kâsım yerine geçdi anın
Nice dem eyledi çü zevk u safâ*

*Şeyh Mecdüddîn-i Akhisârî'ye bes
Oldu andan o nûr-ı pâk-edâ*

*İbn-i İsâ'ya andan etdi vusûl
Tutdu anda nice zamân me'vâ*

*İbn-i İsâ'dan etdi çünki mürûr
Gitdi sâir meşâyîha ammâ*

*Kime nakl etdi bilmedik anı
Gerçi çokdur bu devrde hulefâ⁽³⁴⁾.*

Bilindiği gibi, Hacı Bayram-ı Velî, 749/1348 veya 751/1350 senesinde Ankara'da doğmuş, 833/1430'da yine Ankara'da vefât etmiş büyük bir zattır. Bir müddet Bursa'da yaşamışsa da, hemen hemen bütün hayatı, doğduğu yer olan Ankara'da geçmiştir. Kendi adıyla anılan camiin önündeki türbesi hâlâ ziyaret edilmektedir. Ankara Savaşı sırasında Yıldırım Bâyezid ile temâsı olmuş, hatta bir ara padişah tarafından Edirne'ye çağrılmıştır. Müderrislik yapmakta iken Şeyh Ebû Hamîdüddîn-i Aksarayî'ye intisâb ederek kendisini tasavvuf yoluna vermiştir. Sonra da, Nakşibendîlik ve Halvetî'lik karışımı bir tarikatın kurucusu olmuştur. Kurduğu bu tarîkata, kendi adına izâfeten, "Bayramiyye - Bayramîlik" denilmiştir⁽³⁵⁾.

Bu Bayramiyye tarikatı üç kola ayrılarak devam etmiştir. Asıl kol, Bursa'lı Hızır Dede (öl. 910/1504) tarafından devam ettirilmiş ve ilerde, Azîz Mahmûd-ı Hüdâyî (öl. 1038/1628)'den sonra Celvetiyye ismini almıştır. Diğer kol Dede Ömer-i Sikkînî (öl. 880/1475) kanalıyla devam etmiş ve bu kola "Melâmiyye-i Bayramiyye" denmiştir. "Şemsiyye" adını alan üçüncü kol da, Akşemseddîn (öl. 863/1459) vasıtasıyla yürümüştür. İbn-i İsâ-yı Sarûhânî'nin devam ettirdiği kol, Akşemseddin yoluyla gelen bu Şemsiyye koludur. Kendisinden sonra da "İseviyye" adını almıştır⁽³⁶⁾

(33) Müstakim-zâde, a.g.e., vr. 40b; Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri, I.18.

(34) Fuat Bayramoğlu, Hacı Bayram-ı Velî, II, 271.

(35) Geniş bilgi için bkz. Ethem Cebecioğlu, Hacı Bayram-ı Velî, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

(36) Bkz. Selçuk Eraydın, a.g.e., s. 257; Fuat Bayramoğlu, a.g.e., II, 223; Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s. 128 vd.; Ali İhsan Yurd, Akşemseddin, s. CV.

Şemsiyye kolunun başında yer alan Akşemseddîn (Muhammed b. Hamza), İstanbul'un fethi sırasında Fâtih'in yanında bulunmuş olan ve İstanbul'un mânevî fâtihi kabul edilen, meşhur âlimdir. 792/1389-90'da Şam'da veya Amasya'da doğmuştur. Ankara'da Hacı Bayram-ı Velî'ye intisâb etmiş, sonra da Bolu-Göynük'te torbalı kasabasına yerleşmiş, İstanbul'un fethi sırasında oradan kısa bir süre ayrılmış, fetihten sonra tekrar aynı yere dönerek hayatının sonuna kadar orada kalmış ve 863/1459 senesinde vefât etmiştir. Göynük'te müderrislik ve daha sonra şeyhlik yanında, hastaların tedâvisi ile de meşgûl olmuştur⁽³⁷⁾.

İbn-i İsâ'yı Saruhânî'nin silsilesinde yer alan İbrâhîm-i Tennûrî, esasen Sivas'lıdır. Kayseri'ye yerleşmiş, orada yaşamış ve müderrislik yapmıştır. Bir ara Ankara-Beypazarı'na gelmiş ve o sırada orada bulunan Akşemseddîn vâsıtasıyla Bayramiyye tarikatına intisâb ederek, onun halîfesi olmuştur. Daha sonra onun yolu da Şemsiyye'nin kollarından biri olmuş ve "Tennûriyye" ismiyle devam etmiştir.

Şeyh İbrâhîm'e "Tennûrî" denilmesi, tutulduğu maddî ve mânevî 'kabz' rahatsızlığından, şeyhinin tavsiyesi ile tandır (tennûr)'da terleyerek kurtulmasından, daha sonra müridlerini de aynı metodla tedâvî etmeye ve mânevî eğitimden geçirmeye devam etmesinden dolayıdır⁽³⁸⁾.

İbrâhîm-i Tennûrî, 887/1482'de Kayseri'de vefât etmiş ve yerine oğlu Kâsım geçmiştir. Şeyh Kâsım, Kudüs'te vefât etmiş ve oraya defn edilmiştir. Ölüm tarihi hakkında bilgi yoktur⁽³⁹⁾. Mîlâdî XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde vefât etmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Bayramiyye tarikatının Şemsiyye kolunun bu Tennûriyye şubesinin şeyhliği, Şeyh Kâsım'dan, İbn-i İsâ'nın babası Mecdüddîn İsâ'ya geçmiştir. Bu intikâlin nerede ve nasıl olduğunu şimdi tesbit edebilmiş değiliz. Şeyh Kâsım Kudüs'te vefât ettiğine göre, Mecdüddîn İsâ'nın hacca gitmiş, gidiş ve dönüşte Kudüs'te yanına uğramış; ya da Şeyh Kâsım'ın da hacca gitmesi muhtemel olduğundan yolculukta ve/veya hac esnâsında görüşmüş olabileceklerini tahmin ediyoruz.

Hüseyin Vassâf, Şeyh Kâsım'ı, Şeyh Muhyiddîn Muhammed Yavsî' (öl. 920/1514)'nin halîfesi olarak gösterir⁽⁴⁰⁾. Ali İhsan Yurd⁽⁴¹⁾ ve onu kaynak olarak alan Ethem Cebecioğlu⁽⁴²⁾ da aynısını kabul ederler. Ancak bu diğer kaynaklardaki bilgilere⁽⁴³⁾ ters düşmektedir. Zâten Şeyh Kâsım ile Şeyh Yavsî'nin birbirine yakın tarihlerde vefât etmiş olmaları ihtimali kuvvetlidir. En uygun izah tarzı her ikisinin de İbrâhîm-i Tennûrî'nin halifeleri olmalarıdır.

Fuat Bayramoğlu da, Vânî'nin manzum silsile-nâmesini verdiği halde (II,271), aynı cilt içinde, Şeyh Kâsım ve Mecdüddîn-İsâ'yı atlayarak, İbn-i İsâ'yı, doğrudan İbrâhîm-i Tennûrî'nin halîfesi gibi gösterir (II,223) ki, mevcut bilgileri

(37) Bkz. Ali İhsan Yurd, a.g.e.; Hüseyin Vassaf, *Saffine-i Evliyâ*, II, 264 v.d.

(38) Bkz. Ali Rıza Karabulut - Ramazan Yıldız, *Gül-zâr-ı Ma'nevî ve İbrâhâm-ı Tennûrî*; Hüseyin Vassaf, a.g.e., II, 269.

(39) Ali Rıza Karabulut - Ramazan Yıldız, a.g.e., s. 17.

(40) *Saffine-i Evliyâ*, II, 269.

(41) Bkz. Akşemseddîn, s. CV.

(42) Hacı Bayram-ı Velî, s. 129.

(43) Bkz. Müstakîm-zâde, *Mecelletü'n-Nisâb*, vr. 40b.; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I.18; Fuat Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Velî*, II, 223.

gözönüne almasak bile, bunun tarih bakımından da imkânı yoktur. (İbrâhîm-i Tennûrî'nin ölümü: 887/1482; İbn-i İsâ'nın doğumu: 902/1496).

Şeyhlik, yukarda da bahsedildiği gibi, Mecdüddîn İsâ-yı Akhisârî'den oğlu İlyas'a, yani İbn-i İsâ-yı Saruhânî'ye geçmiş ve ondan itibaren Bayramiye'nin bu kolu İseviye adını almıştır. İseviye'nin İbn-i İsâ'dan sonra nasıl devam ettiğine dâir şu anda bilgi sahibi değiliz.

Yukarda, Fuat Bayramoğlu'ndan naklen, manzum Bayramiye silsilesinin bizimle ilgili kısmını yazmıştık. Sözkonusu silsile-nâmenin bu kısmı, anlattığımız isimleri aynen ihtivâ etmektedir. Ancak son iki beyitte, birçok halifenin mevcûdiyetine rağmen İbn-i İsâ'dan sonra şeyhlik görevinin kime intikâl ettiğinin bilinmediği belirtiliyor. Aynı şekilde, İbn-i İsâ ile ilgili kaynaklarda olmadığı gibi, Hacı Bayram-ı Vefî, halîfeleri ve Bayramîlik'le ilgili kaynaklarda da, bu kolun İbn-i İsâ'dan sonra kimin vasiyetiyle devam ettiğine dâir bilgi yoktur.

Sözkonusu manzum silsile-nâmenin yazarı Vâni'nin kimliği açık değildir. Ancak, meşhur Vankulu Lugati'nin sahibi Muhammed Vankulu'na ait olduğu kanâatindeyiz. Zîrâ, 1000/1591-92'de vefât etmiş olan Vankulu, Vâni mahlasını kullandığı gibi, Manisa'da, 982/1574-988/1580 tarihleri arasında, 6 yıl kadılık yapmıştır⁽⁴⁴⁾. Bu duruma göre, İbn-i İsâ'nın vefâtından, (967/1559-60) 15 yıl kadar sonra Manisa'da bulunmuştur. "Gerçi bu devrede çokdur hulefâ" cümlesi, orada bulunduğu sıralarda İbn-i İsâ'nın birçok halîfesinin bulunduğunu bilmesine rağmen, bunlardan hangisinin şeyhlik vazifesini devam ettirdiğinin belli olmadığına işaret etmektedir. Fuat

Bayramoğlu da, silsile-nâmenin Vankulu'na ait olması ihtimalinden bahsetmekte, ancak bu kopukluğun nereden kaynaklandığı üzerinde durmamaktadır⁽⁴⁵⁾.

Vâni'nin, İbn-i İsâ'dan sonra şeyhlik görevini kimin devam ettirdiğini bilmesinin sebebi bizce bu belirsizliktir. Daha sonraki kaynaklara geçmemiş olması da, bu belirsizliğin devam etmesi veya fazla tanınmayan kimselerin şeyhlik görevini üstlenmiş olmalarından dolayı olduğu kanâatindeyiz.

İbn-i İsâ'nın 967/1559-60 senesinde vefât ettiği hususunda bütün kaynaklar müttefiktir. Mezarı, Akhisar'da, Şeyh İsâ Mahallesi'nde Şeyh İsâ Camii bitişiğindeki mezarlıkta, babasının kabrinin yanındadır.

Eserleri:

Kaynaklarımızda, İbn-i İsâ-yı Saruhânî'ye ait 14 eserin ismi geçmektedir. Bunların bir kısmının elyazması nüshasını kütüphanelerimizde bulmamız mümkündür. Osmanlı Müellifleri ve Meydan-Larousse'ta da belirtildiği gibi, hiç birisi basılmamıştır. Osmanlı Müellifleri'nde eserlerinin "tarih ve tasavvuf ile ahkâm-ı cifr, vefk, havâs, ilm-i nücûm gibi ulûm-ı garîbe"ye ait olduğu şeklinde genel değerlendirme yapılmıştır. Meydan-Larousse'ta, eserlerinin çoğunun Arapça olduğu belirtilmiştir.

Onun hakkında bilgi veren kaynaklarca İbn-i İsâ-yı Saruhânî'ye ait olduğu belirtilen eserler şunlardır:

1. Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ.

2. Nûriyye. Manisa'da şehzâdeliği sırasında (950/1543- 965/ 1558) II. Se-

(44) İslâm Ansiklopedisi, XIII, 202.

(45) Fuat Bayramoğlu, a.g.e., II, 272.

lim (Padişahlığı (974/1566-982/1574) adına yazılmıştır.

3. Rumûz-ı Dil-güşâ. Türkçe.

4. Rumûzu'l-Künûz fi'l-Cifr.

5. Tabiat-nâme. Türkçe

6. Ferah-nâme. Risâle.

7. Kıyâfet-nâme.

8. Fusûl-i Seb'a.

9. Fusûl-i Aşare.

10. Ebvâb-ı Sitte.

11. Kenzü'l-Esrâr.

12. Menâkıb-ı Şeyh Mecdüddîn İsâ. Babasına ait 150 civârında menka-beyi ihtivâ etmektedir.

13. et-Ta'likâtü alâ-Şerhi Âdâbi'l-Bahs. Yazılı kaynaklarda ismi geçmediği halde, Ankara Millî Kütüphâne, yazmalar bölümünde, Yz.A.4077 No.lu mecmûa içinde İbn-i İsâ'ya ait olarak görülen Miftâhu'l-Hisâp isimli bir eser daha vardır. (Yz.A. 4077/2, vr.41b-56a, dîvânî kırması).

Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ:

İbn-i İsâ-yı Saruhânî üzerinde durmamızın, onu tanıma ve tanıma gayreti içine girmemizin birinci sebebi, onun Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ isimli eseridir. Bu eser yukarıda da belirttiğimiz gibi, Allah'ın 99 isminin manzum olarak şerhidir.

Şerh, "açma, ayırma; açıklama; bir ibareyi veya eseri açmak, genişçe ele almak, en ince noktalarına kadar ele alıp anlatmak" gibi mânâlara gelir. İbn-i İsâ da bu eserinde Allah Taâla'nın güzel isimlerinin her birini ayrı ayrı ele alarak, o ism-i celîlin ne mânâyâ geldiğini, Allah'ın o ism-i mübâreğinin nasıl tecellî ettiğini, insanların dünyada karşı-

laştıkları veya karşılaşabilecekleri birtakım hadiselerle de irtibatlandırarak izah etmiştir.

Eser baştan sona manzumdur. Mesnevî tarzında, "me fâ î lün / me fâ î lün / fa û lün" kalıbı ile yazılmıştır. İbn-i İsâ'nın bu eseri, yaklaşık 800 beyitlidir ve Türk edebiyatında manzum Esmâ-i Hüsnâ şerhlerinin en önemli ve en meşhur örneği kabul edilir⁽⁴⁶⁾. Basılmamış olan bu Esmâ-i Hüsnâ şerhinin kütüphanelerimizde birçok elyazması nüshası mevcuttur⁽⁴⁷⁾.

İbn-i İsâ, eserini yazma sebebini ve başlama ânındaki duygularını şöyle dile getirir:

Der-beyân-ı sebeb-i te'lif

*Nazar iderdim Esmâ'ya bir rûz
Bu rûza rağm iderdi îd ü nevrûz*

*İrişmişdim o gün bir mürg-i zâra
Seherde başlaridi mür gi sâra*

*Şu denlü zîver irişdi cihâna
Cihân dönmüşidi heybetde cinâna*

*Zümür-rüd hil'atin giymişdi eşcâr
Komuşlar başlarına tâc ü envâr*

*Hübûb iderdi hem lutfun nesîmi
Düşürdü yer yüzine her niami*

.....

*Tuş oldu çeşme sîrr-ı Şeyh İsâ
Didi nazm eyle durma şerh-i Esmâ*

*Yeterken kudretün söze çü bülbül
Bu gül-zâr içre eyle sen de gulgul*

*Gözün aç hâb-ı gafletden uyana
Dimâğun işbu sözlerden uyana*

(46) Bkz. Âmil Çelebioğlu, "Türk Edebiyatında Manzum Dini Eserler" Şükrü Elçin Armağanı, Hacettepe Üniversitesi Yayını, Ankara, 1983, s. 156.

(47) Söz konusu Esmâ-i Hüsnâ şerhinin yayınlanma hazırlıkları tarafımızdan sürdürülmektedir.

*Ola ki mevt ire ansuz bu câna
Mecâl irişmeye nutka zebâna*

قال الله تعالى: إذا جاء أجلهم لا يستأخرون ساعة ولا يستقدمون

(48).

*Cevâhirden semâ itdi anı cân
Neşâtından semâ' itdi hemân ân*

*Uyandı uyhudan göz açdı çün rûh
Ki gaflet olmuşiken anda matrûh*

*Çevirdi mâ-sivâdan rûyu ila'llâh
Şürû' itdi münâcât itmeğe ân-gâh*

*Kabûl ide revâ budur ki hâcât
Kamu esyâyı yokden iden îcâd*

*Şefî idindi cân Fahrü'l-verâ'yı
Nübüvvet kânı ya'nî Mustafâ'yı⁽⁴⁹⁾*

Yazar, eserini bitirdiği tarihi şöyle belirtir:

*Tamâm oldu kitâb el-hamdü li'llâh
Ümîzdür ki ola makbûl-i Dergâh*

*Dokuzyüzkırksekiz oldukda hicret
Bu nazma irdi Hak'dan avn ü nusret*

*Budur ol yâdigâr-ı İbn-i İsâ
Bununla mürde-diller olur ihyâ⁽⁵⁰⁾*

Buna göre, Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ, 948/1541) senesinde yazılmıştır.

İbn-i İsâ, Allâh'ın isimlerinin ve yapmış olduğu Esmâ-i Hüsnâ şerhinin okunma usûlünü de tarif eder:

Hâzâ Beyân-ı Şerâit-i Esmâ⁽⁵¹⁾

*Zihî Sâni' ki açdı bâb-ı in'âm
Vücûda geldi Âdem nice in'âm*

*Çü geydi her biri bir dürlü hey'et
Şu hey'et üzre kim isterdi hikmet*

*Dürüdü kudreti bin dürlü hayvân
Velâkin zübdesi oldu bu insân*

*Virildi Âdem'e nutkile idrâk
Amunçün oldu gayriden bu derrâk*

*Ki viridi gayre nisbet kadr-i a'lâ
Mükerrerem eyleyip bildürdi esmâ*

وعلم آدم الأسماء كلها.

(52).

*Budur evrâd cümle enbiyânun
Dahi gelmiş gelecek evliyânun*

*Kamu ümmet olanlar Mustafâ'ya
Ki kâyillerdür Esmâ-i Hudâ'ya*

*Müessirdür velî te'siri gücdür
Nice şerh eyleyem takrîri gücdür*

*Ezelde her ne resm oldıysa bende
Odur tahrîr olan elfâz-ı bende*

*Müyesser itdüğü denlü Hudâ'nın
Dizem lü'lü' tâkına gûş-i cânun*

*Şerayitden kavâidden ne kim var
İdelüm iktidâr oldukca izhâr*

*Şu kimse isme meşgûl olmak ister
İcâzet çün gerekdür ana rehber*

*Eğer rehber yoğusa çekmesün gam
Disün olm İbn-i İsâ'dan mücâzem*

*Alıp âbdest iki rek'at namâzı
Nevâfilden kılıp itsün niyâzı*

*Yüz İhlâs Fâtiha doksandokuzdur
Hemân bir Âyete'l-Kürsî'yile yüzdür*

*Gerek yâ-yı nidâ ism evveline
Teleffuzdan tazarru'lar biline*

*Tamâm oldu şerâyit gör fevâyid
Murâd kangı, ismse olsun mücâhid*

(48) "... Ecelleri geldiği zaman ne bir saat geri kalırlar, ne de öne geçerler." A'râf VII, 34.

(49) Şeh-i Esmâ-i Hüsnâ, Ankara Millî Kütüphâne, Yz. A. 3180/1, vr. 1b-2a.

(50) Ankara Millî Kütüphâne, Yz. A. 488, vr. 42a.

(51) Âmil Çelebioğlu, bu başlığı eserin ismi gibi göstermektedir. Bkz. aynı yer.

(52) "Allah bütün isimleri Âdem'e öğretti..." Bakara II, 31.

*Tamâm oldukda ismün şumârı
Duâ itsün kabûl eyleye Bârî*

*Gerekdür sâatin bilmek dahi hem
Kişi bir isme meşgûl olduğı dem⁽⁵³⁾.*

Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'nın asıl metninde Cenâb-ı Allâh'ın 99 isminin her biri ayrı bir manzûme ile açıklanmaktadır. Her manzûmenin başında, Arapça nidâ edatı "Yâ-" ile beraber ism-i ilâhî verilmiştir. Örnek olması bakımından, "Allâh, Selâm, Cebbâr ve Sabûr" isimlerinin şerhlerini vermek istiyoruz:

Yâ Allâh

*Bir isme ibtidâ itdüm "hüve'llâh"
Bize vâcibdür anun zikri her gâh*

*Zihî Ferd-i kâdîm Zü'l-Celâl
Zihî Hayy ü Hakîm pür-kemâl*

*Kemâli irmez anun hiç zevâle
Ki zîrâ yok Ana gâlib havâle*

*Aceb kâdirdür o ne isterse işler
Ki âsândur Ana her dürlü işler*

*Yapar lutfiyla her cimün binâsın
Diler kahrıyla hem kilmak fenâsın*

*Ana âsândur ifnâ vü îcâd
Hem Anun aczi yok haşr ider ecsâd*

*Gel iy şâhum dilersen bunda anda
Anun lutfi buluna cânda tende*

*Hayât âbına istersen eğer râh
Beğüm zikr ü dinildi "fe' zkiru' llâh"⁽⁵⁴⁾*

*Anun lutfi imiş âb u hayâtun
Nitekim cânıdur yağmur nebâtun*

*Eğer bir mürde durursa seher-gâh
Şumârınca diseydi "Allah Allâh"*

*Dola kalbi anun nûr-ı ilâhî
Gide zulmet götüre her günâhı*

*Mukadderdür kula gerçi her işler
Gerek hayr olsun ol işler gerek şer*

*Yaratdı çün ki Hak evlâd-ı Âdem
Emânet kodı bunlara hem ol dem*

*Çü viridi bunlara akli mümeyyiz
Ki bundan oldılar teklîf-i hayyiz*

*Tarîk-ı hayrı i'lâm eyledi çün
Ki tâ nefis olmaya isyâna merhûn*

*Dahi şerrün tarîkin kıldı izhâr
Sakına tâ ki andan cümle ebrâr*

*Kodı âdemde cüz'i ihtiyârı
Degüldür fi'l-i âdem ıztırârî*

*Hudâ zulmeylemez ağyâra yâra
Çeker kul kendüzün kendüsi dâra*

*Dilersen bulasın sen Hak visâli
Dilün "Allâh" demekden itme hâlî*

*Saâdet ehlidür "Allâh" diyen kul
Şekâvet ehline olmaz nasîb ol*

*Dilinde pârsânun dâyim Allâh
Komaz bir kerre anı yolda gümrâh*

*Arada nâmu düşmişdür bahâne
O'dur kuvvet viren her nâtüvâne*

*Hak'un sevdiği kuldur isme meşgûl
Duâ ide niçün olmaya maktûl*

*Şumârı altmışaltı vakti hurşîd
Düni kadr ola meşgûlün günü îd⁽⁵⁵⁾*

Yâ Selâm

*Kulak tut hâzır ol şâhum selâma
Bi-hamdi'llâh irişdük bu kelâma*

(53) Ankara Millî Kütüphane, Yz. A. 488. vr. 1b-2b.

(54) "Allâh'ı anın..." Bu hâliyle birçok âyet-i kerîmede geçmektedir. Bunlardan birisi şöyledir: "(Hac esnasında) Rabbinizden rızık istemenizde herhangi bir günah yoktur. Arafat'tan indiğiniz zaman Meş'ar-i Harâm'da Allâh'ı zikredin. Siz önceden sapıklardan olduğunuz halde, sizi doğru yola sevkettiği için O'nu anın." Bakara II, 198.

(55) Ankara Millî Kütüphane, Yz. A. 488, vr. 2b-3b.

Selâm ismin süren olur selâmet
 Gelürse bâşına bin dürlü âfet
 Kazâlardan belâlardan ümîddür
 Selâm ol vird iden için emîndür
 Eğer bir arz âteş tutsa nâgâh
 Bu ismi turma sür def itsün Allâh
 Tarıkından çıka ger taşra ırmak
 Koma dilden Selâm istersen ırmak
 Muhâlif rûzgârun def'ine bu
 Gereklüdür bu keştî-bâna karşı
 Sibâ'dan biri karşı gelse görsen
 Zarar virmez döner bu ismi sürsen
 Onaran kulların gerçi Hudâ'dur
 Selâm ismi bize andan atâdur
 Adedde yüzotuzbirdür hemîn ol
 Di her gün zikr olanlardan emîn ol
 Bunun hem sâati hurşîd olupdur
 Anınçün âleme nûrı doluptur⁽⁵⁶⁾

Yâ Cebbâr

Cevâhir içre bir cevher görindi
 Gel iy tâlib ne cevherdür gör imdi
 Dime sen görmedüm hiç Anı Cebbâr
 Benüm cevher didiğüm ism-i Cebbâr
 Gereklüdür bu ismi sakla her bâr
 Sen öğren kimseye öğretme zinhâr
 Dime dostum fülânile o görsün
 Olursa düşmen ol vaktin ne dirsün
 Güler düşmân görüp de dost sanma
 Münâfık iltiyâmına inanma
 Getüre yatlu sözlerin sana ol
 İledür illere senden dahi bol
 Anun gibi kişi idinme sırdaş
 Varır bir düşmene sırrun ider fâş

Musâhiblerdür iden keşf-i esrâr
 Sanursın anları kendüzüne yâr
 Kanı âlemde hiç buldun mı bir yâr
 Ol ahbine bütün doğru vefâ-kâr
 Çü bildün düşmenün çokdur gel imdi
 Bu Cebbâr ismine meşghul ol imdi
 İkiyüzaltı Mirrîh'de şumârı
 Dağıdur düşmenün sürdükce Bârî
 Birikmez bir yire düşmenlerün hiç
 Olamaz birbiriyle yâr olur hiç
 İrişür her birine hısm-ı Cebbâr
 Düşerler kahr-ı Cebbâr'a çeküp zâr
 Sağ olmaz anlar onmaz her biri hem
 Bu ismi bunda sen sürdükce bil hem⁽⁵⁷⁾

Yâ Sabûr

Ferah oldum irüp nâm-ı Sabûr'a
 Vücûdum gark oldu bahr-ı nûra
 Dili kaplamışiken gam sehâbı
 Tulû' itdürdi sanki âf-tâbı
 Bu nâmun şerhine kâsır zebânım
 Fidâ olsun o nâma cism ü cânım
 Bununla buldı vüs'at teng olan dil
 Sülûk ehli bununla aldı menzil
 Budur ışk ehline sermâye-i cân
 Bununla buldu bulan vasl-ı cânân
 Bununla bendeler sultan olupdur
 Bununla derdlüler dermân bulunupdur
 Şumârı ikiyüzdoksansekiz hem
 Güneşdür sâati ve'llahu a'lem⁽⁵⁸⁾

(56) Ankara Millî Kütüphâne, Yz. A. 488, vr. 5b.

(57) Ankara Millî Kütüphâne, Yz. A. 488, vr. 7b-8a.

(58) Ankara Millî Kütüphâne, Yz. A. 488, vr. 41b-42a.